

KARL-ERIK TÖRNQVIST:

Fångarnas livsmiljöer

Överläkaren vid rättspsykiatriska sjukhuset på Ulleråker, docenten Karl-Erik Törnqvist, beskriver i sin artikel hur han ser på fängelse-systemet och dess påverkan på fångklientelet. Han målar både anstaltsmiljöer och behandling i mörka färger. När han slutar med orden "Så länge vi alls skall ha fängelser", är det tydligt att han i dem, som de nu är, inte funnit något som helst positivt. Han kommer också med förslag till reformer.

Vilka döms till fängelse? Majoriteten är korttidsfångar: rattfyllerister, tillfällighetsbrottslingar, värnpliktsvägrare, enstaka skattefus-kare osv. Härtill kommer en relativt liten grupp vålds- och sexualbrottslingar med varierande strafftider och en liten grupp "avancerade" egendomsbrottslingar med relativt långa straff. Slutligen finns en ganska stor grupp "gråtjuvar" med medellånga strafftider och täta återfall.

Vilka blir återfallsbrottslingar? Det är de socialt utslagna och ekonomiskt underprivilegierade, de som tidigt programmerats ut ur folkhemmet, därför att de inte fått komma fram till de varma källorna: trygghet, intimitet, gemenskap, ömhet, tillit. Det är de fysiskt eller psykiskt sönderslagna barnen som växt upp. Det är alkohol- och andra giftmissbrukare, de psyko-socialt trasiga, störda, disharmoniska, de som misslyckats i konkurrens- och meritsamhället. Det är människor som redan i starten fått ett alltför trångt livsrum, som berövats möjligheten att utveckla livskvaliteter. Det är de kulturellt understimulerade och försummade, de i egentlig djupaste mening fattiga, inte bara materiellt utan även fattiga på ömhet, livsglädje, trygghet, djupkontakter. Det är gatans trasiga, alkoholiserade brödraskap och narkotikakvartarnas lortiga gemenskap – med en hunger som aldrig kan mättas.

Hur behandlar man då dessa människor i våra fängelser? Försöker man kompensera dem eller ytterligare förnedra dem?

Om man tränger ihop däggdjur på små ytor börjar de snart bitas, angriper omgivningen och varandra. De mestadels enkönade fångelserna präglas av maskulin tuffhets-

kultur, brutalisering, råhet och igelkottmentalitet. Miljön är en eländig grå torftighet, sterilitet, numrering, avpersonifiering, understimulering, uniformering av både fångar och vårdpersonal. I de sterila, TV- eller snart radarbevakade kulverterna lunskar en håglös grå skara på väg till och från tvångsarbetsfabrikerna. Här finns föga av värme, ömhet, livsglädje. I kriminalvårdens beslutsmaskineri finns inte kärlek, dröm och poesi utan televisionens vaktande isöga, stål och betong. Här finns förnedring och maktlöshet, infantilisering och förmyndarmentalitet, sexuell snedvridning, enformighet och meningslöshet, förlorade år utan livskvaliteter. Här växer en trots- och hatkultur, de utstötta gemenskap mot dem som fångslar dem, mot fånghållarna, mot samhället. Man anpassar inte människor till samhället genom att isolera dem från det. I kriminalvården är man rädd för, inte rädd om sin medmänniskor – och vi tenderar alla att bli sådana som man tror att vi är.

Kort sagt, man överkompenserar inte den yttre och inre fattigdomen, man förstärker och konserverar den.

Man knäcker många till anstaltsanpassade socialinvalid. Hos andra växer hatet, desperationen, farligheten. Om meningen med fånghållandet är att utöva pina, hämnd och vedergällning är systemet ganska raffinerat och skenhumant – men på köpet får man en tilltagande kriminalisering och upptrappning av "farlighet" med åtföljande behov av dyrare och säkrare fängelser, fler poliser, högre skatter osv. En fånge kostar i genomsnitt ca 200 kronor per dygn – på de stora slutna fängelserna betydligt mer, dvs unge-

fär lika mycket som patienter vid mentalsjukhus.

Fånghålleriväsendet har präglats av likgiltighet och människoförakt, okänslighet, avtrubning, oförmåga till identifikation, byråkrati och bristande civilkurage – modet att förändra målsättning och metod i den anonyma väljarkören från de djupa folkleden: "lås in tjuvjävlarna, slå dom på käften, sätt dom på durken".

Frihet och fattigdom

När tiden för frigivningen nalkas, brukar fångarna bli oroliga och ängsliga. Det är inte ovanligt med rymningar bara någon vecka före frigivningen. Det är den sk muckarfebern som sätter in. Från det inrutade anstaltslivet med dess omyndigförklarande, tvång och osjälvständighet, där det alltid är andra som bestämmer, skall fången plötsligt stå på egna ben, ta vuxenansvar, fungera socialt. Resultatet blir ofta en kraschlandning i samhället.

De flesta är spända och våldsamt självosäkra. De hungrar efter upplevelser, kvinnor, sprit. De är oftast helt socialt avvanda. De vet inte hur de skall prata med vanliga människor, hur man får kontakt med andra än "rövare". De känner sig utfrusna överallt – utom bland sina gelikar. På arbetsplatsen – om man får något arbete utan färska betyg och utbildning – ses den fd fången ofta med misstänksamma blickar: "Vi vill inte ha några tjuvjävlare här inte".

En frigiven fånge är ofta egendomslös. Hans slitna tillhörigheter ryms vanligen i en pappkartong och ett par trasiga väskor. Han

har privatskulder, underhållsbidrag, advokatarvoden, skadestånd, skatteskulder etc. Får han ett fast arbete, kommer snart fogdarna med införsel i lönen och existensminimum – hur mycket han än arbetar. Jo, visst går det vanligen att få en tids anstånd och att få vissa skulder nerskrivna eller avskrivna – om man vet hur man skall bära sig åt och orkar slåss med byråkratin eller har någon energisk person som hjälper till. Men många orkar inte och har ingen som hjälper.

Alla är rörande överens om att "frivården" behöver ökade resurser – men den trista sanningen är att ingen egentligen vet hur man borde använda resurserna, innehållet i "vården". Bostad och arbete är inte nog. Att bygga upp en ny social identitet, att bli som Svensson, är en lång och mödosam väg. Det tar tid att samla på sig bekräftelsen på social framgång och skötsamhet – en tid av oro, ensamhet och längtan. Då söker man tröst, glömska och bedövning – vanligen genom sprit eller narkotika. Men detta förlänger och försvårar klättrandet uppåt från det sociala bottenläget. Det är inte bara en ekonomisk misär. Bristsjukdomen sitter djupare.

Alternativ fångenskap

Fattigdom är ett ont som måste bekämpas, vare sig den är av inre eller yttre art. De fattiga måste kompenseras, lyftas ur sin förnedring, ges en rikare livsmiljö. Så lyder vår jämlikhetsideologi. Om vi menar allvar, bör det även gälla fångarna. Ytterst är det fråga om trygghet och samvetsfrid. Brottsligheten hotar oss alla. Vem som helst kan bli drabbad – av stöld, bedrägeri och våld.

Finns det någon alternativ fångenskap? Är inte varje fångenskap, varje ofrihet, varje tvång ett ont? Jo, men det finns dimensioner i ondskan. Även helvetet kan ha lokalbedövning.

Kanske kunde man fylla fångarnas livsmiljö med ett rikare innehåll. Varför inte generösa färger och människor, kvinnor, barn, blommor, vackra textilier, fåglar och andra husdjur? Varför inte förmedla sensuella lustkvaliteter av natur, konst och litteratur, av upptäckarglädjen över skönheten och livsvärdet hos enkla och ömtåliga ting? Ett rikare stimulifält innebär kontakter med olika slags människor och grupper, en levande debatt om nuets händelser och framtiden, ett personligt engagemang, hänsyn och omsorg om varandra, en smula lekfull sällskaplighet.

Frihetsberövande institutioner bör inte vara enkönade. De flesta fångar är män, men kvinnlig vårdpersonal har ett mycket välgörande inflytande på den maskulina våldskulturen, på samlevnadsklimatet. Den ger mjukhet och värme, umgängestonen blir mycket mer hyfsad, rikare och mer varierad. Vetenskapliga undersökningar tyder på att sjuksköterskor som är varma, sympatiska och kompetenta fungerar som positiva modeller. Vi behöver alla stimulans av det lätta hormonbruset i spänningsfältet mellan män och kvinnor. Vi kan åtminstone snudda vid de varma källorna – kontakt och sympati, medkänsla och inlevelse, en smula ömhet.

Speciellt i fångenskap bör det finnas ett rikt utbud av fritids- och gruppaktiviteter, fysisk träning, känslomässig stimulans. Fängelset bör även utnyttjas till att förbereda eller utbilda till kommande yrkes- eller studie-

verksamhet – inte till sådan underbetald, meningslös och avskräckande arbetsproduktion, som inte förekommer på arbetsmarknaden utan där är helautomatiserad. Sådana fångarbeten fungerar inte alls som arbetsträning utan väcker tvärtom oftast avsky för arbete över huvud taget – "arbetet blir gallermonstrat".

Mot framtiden

Fångbehandlingen borde främst inriktas på att reducera de oundvikliga anstaltskadorna, den passivisering och sociala isolering som nästan all anstaltsvistelse medför. Detta kan tex ske genom att systematiskt fördela makt och ansvar bland intagna och personal och genom att delegera vissa kurativa uppgifter till vårdpersonal och fångar. Det går att öka de fångnas självförtroende och själv-

respekt genom att underlätta deras självkännetend, kunskap och medvetenhet om det samhälle de skall återvända till, genom att öka kontaktytorna till detta samhälle redan under anstaltsvistelsen, genom att i möjligaste mån söka ge sådan individuell terapi som fångarna själva efterfrågar, förstår och känner för.

Angeläget är – som jag ser det – inte i första hand psykoterapier av det förflutnas trasigheter i en oförändrad maktlöshet, inte heller medicintröst för nuets stress, olyckor och fattigdom, inte glömska, tröst och bedövning. Det förflutna kan inte göras ogjort, bara överkompenseras!

Vi borde kanske försöka förmedla livskvaliteter istället för terapier, erbjuda nya och attraktiva livsmiljöer, nya gemenskapsformer. Så länge vi alls skall ha fängelser.